

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

21(30)
2021

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**AKTUALIOJI ANTROPOLOGIJA: PASAULIO LIETUVIŲ
TYRIMAI IR IŽVALGOS**

Sudarytojai ASTA VONDERAU ir VYTIS ČIUBRINSKAS

**CURRENT ANTHROPOLOGY: WORLD LITHUANIAN
ANTHROPOLOGISTS' RESEARCH AND INSIGHTS**

Edited by ASTA VONDERAU and VYTIS ČIUBRINSKAS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2021

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCINĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Haale / Saale, Germany

Jonathan Hill

Pietų Ilinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCINĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Asta Vonderau, Vytis Čiubrinskas</i>)	6
Editorial (<i>Asta Vonderau, Vytis Čiubrinskas</i>)	9

Aktualioji antropologija: pasaulio lietuvių tyrimai ir išvalgos / Current Anthropology: World Lithuanian Anthropologists' Research and Insights

Ką antropologija mums sako apie šiandieninį pasaulį? Apskritojo stalo diskusija (<i>parengė ir diskusijai vadovavo Kristina Jonutytė</i>)	11
What can Anthropology Tell us about the Contemporary World? A Roundtable Discussion (<i>discussion chair Kristina Jonutytė</i>)	

Straipsniai / Articles

Asta Vonderau

Debesijos plėtra Švedijoje: kritinis žvilgsnis į skaitmeninės ateities megaprojektus	33
Growing the Cloud: Investigating Mega Projects of the Digital Future in Sweden. Summary	49

Kristina Jonutytė

Tarp paklusnumo ir subversijos: buriatų budizmas ir valstybė	53
Between Submission and Subversion: Buryat Buddhism and the State. Summary	73

Eugenijus Liutkevičius

Ukrainos baptistų judėjimo transformacijos visuomenės pokyčių ir lūžių akivaizdoje	75
Transformations of the Ukrainian Baptist Movement in the Face of Societal Changes and Upheavals. Summary	96

Gediminas Lankauskas

Apie santuokos apeigų „valstybinimą“ sovietų Lietuvoje	99
On the 'Statising' of Marriage Rites in Soviet Lithuania. Summary	123

Dovilė Budrytė

Lytis, karas ir atmintis: „atminties taškai“ Lietuvos partizaniniame kare (1944–1953) dalyvavusių moterų pasakojimuose	127
Gender, War and Remembrance: 'Points of Memory' in the Narratives of Women Participants in the Partisan War (1944–1953) in Lithuania. Summary	146

Kiti straipsniai / Other Articles

Ilona Kazlauskaitė

- Migracija į Lietuvą studijų tikslais ir tarptautinių studentų identiteto
raiška integracijos ir atskirties perspektyvoje 149
Migration to Lithuania for Studies, and the Expression of the Identity
of International Student from the Perspective of Integration and
Exclusion. Summary 170

Vaida Rakaitytė

- Lauminėjimas* muziejuje: lietuvių liaudies žaidimo užrištomis akimis
gyvoji rekonstrukcija 173
Blind Man's Buff at the Museum: A Live Reconstruction of
the Traditional Lithuanian Folk Game *Lauminėjimas*. Summary 197

Konferencijos pranešimas / Conference Paper

Agnieška Avin

- Angažuotoji antropologija: kaip rašymas tampa politiniu 199
Engaged Anthropology: How Writing Becomes Political. Summary 204

Recenziniai straipsniai / Review Articles

Auksuolė Čepaitienė

- Apie besiplečiančią etnologinių tyrimų erdvę ir galimybes Lietuvoje 207
The Expanding Field and Opportunities for Ethnological Research
in Lithuania. Summary 215

Vytautas Tumėnas

- Kompleksinis žvilgsnis į lietuvių ir kitų baltų svaigiuosius gėrimus ir jų
apeigas 219
A Complex Look at Lithuanian and other Baltic Intoxicating Drinks
and their Rituals. Summary 234

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Donatas Brandišauskas. Leaving Footprints in the Taiga: Luck, Spirits
and Ambivalence among the Siberian Orochen Reindeer Herders
and Hunters (*Ieva Paberžytė*) 239
Felix Ringel. Back to the Postindustrial Future: An Ethnography
of Germany's Fastest-Shrinking City (*Aušra Teleišė*) 243

Gaila Kirdienė. Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 1: Brolystė ir vienybė; Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose 2: Vorkutos dainos. G. Kirdienė (sud.), D. Vyčinienė (pareng.) (<i>Rūta Žarskienė</i>)	246
Lina Leparskienė. Papasakoti Trakai (<i>Karina Firkavičiūtė</i>)	252
Klaudijus Driskius. Tirpstanti tapatybė: Baltarusijos lietuviai (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	257

Konferencijos / Conferences

SIEF 15-asis kongresas Helsinkyje (<i>Ilona Kazlauskaitė, Anna Pilarczyk-Palaitis, Vidmantas Vyšniauskas</i>)	261
---	-----

Lytis, karas ir atmintis: „atminties taškai“ Lietuvos partizaniniame kare (1944–1953) dalyvavusių moterų pasakojimuose

Dovilė Budrytė

Šiame straipsnyje¹ siekiama pristatyti atminties konstravimo modelį taikant lyties prieigą (angl. *gendered memory entrepreneurship*). Analizė paremta atminties taškais – koncepcija, kurią pasiūlė Marianne Hirsch, apibrėžusi juos kaip „taškus, kuriuose susikerta praeitis ir dabartis, atmintis ir poatmintis, asmeninė ir kultūrinė atmintis“. Teorinį tyrimą papildė dviejų buvusių partizanų ryšininkių – Aldonos Sabaitytės-Vilutienės (1931–2020), įkūrusios pirmąjį muziejų, įamžinusį antisovietinį pasipriešinimą ir Stalino vykdytus trėmimus, ir Elenos Aleliūnaitės-Žilvytienės (1925–2020), kurios istoriją (daugiausia dėmesio skiriant jos tėvui) žiniasklaida nušvietė 2019 m., – pasakojimai.

Raktiniai žodžiai: *moterys ir karas, atminties antrepreneriai, atminties taškai, liudijimai, trauminė atmintis*.

This article sets out to build a model of gendered memory entrepreneurship. The analysis is based on points of memory, a concept developed by Marianne Hirsch, who defined them as ‘points of intersection between past and present, memory and post-memory, personal remembrance and cultural recall’. The theoretical inquiry is enriched by examining the narratives of two former partisan messengers, Aldona Vilutienė (née Sabaitytė, 1931–2020), who created the first museum about the anti-Soviet resistance and the deportations carried out under Stalin, and Elena Žilvytienė (née Aleliūnaitė, 1925–2020), whose story (focusing on her father) was covered by the mass media in 2019.

Key words: *women and war, memory entrepreneurs, points of memory, testimonies, traumatic memory*.

Prof. Dovilė Budrytė, Džordžijos Gvineto koledžas, Liberaliųjų mokslų katedra (School of Liberal Arts), 1000 University Center Lane, Lawrenceville, GA 30043, JAV, el. paštas: dbudryte@ggc.edu

¹ Kai kurios šio straipsnio dalys pasirodė 2016 m. straipsnyje „Points of Memory in the Narrative of a ‘Mnemonic Warrior’: Gender, Displacement, and the anti-Soviet War of Resistance in Lithuania“ (Atminties taškai pasakojimuose apie „mnemoninį karį“: lytis, perkėlimas ir antisovietinis pasipriešinimo karas Lietuvoje), *Journal of Baltic Studies* 47(4): 473–496. <<https://doi.org/10.1080/01629778.2016.1248671>>. Perspausdinta gavus „Taylor and Francis“ leidimą.

Įvadas

Atminties tyrimuose nemažai diskutuojama apie „atminimo etiką ir estetiką“ po trauminių įvykių (Hirsch 2012: 2). Kaip galima prisiminti skausmą ir traumas nenuvertinant kitų žmonių patirties ar jos nepasisavinant? Kurie trauminiai įvykiai tampa oficialios atminties dalimi? Kurie jų dažniausiai būna nutumti į šalį ir užmiršti? Visi šie klausimai susiję su atminties režimų, kuriuos sudaro matomi, institucionalizuoti, visuomenės palaikomi sukonstruoti prisiminimai, kūrimu ir išsaugojimu (Langenbacher 2008). Su karais ir kančiomis susiję atminties režimai dažnai atitinka „krizės paradigma“. Krizės paradigma apima požiūrį į laiką, kuris yra „tęstinis, linijinis ir optimistinis, nes jame slypi naujo gyvenimo viltis“ (Goldberg 2017: 56). Pavyzdžiui, vadovaujantis „krizės paradigma“, Lietuvos partizaninio karo reikšmė viešuose naratyvuose ir net kai kurių istorikų darbuose siejama su šiuolaikiniu Lietuvos valstybingumu kuriant pasakojimą apie „pogrindžio partizanų valstybę“, įsipareigojusią Lietuvos nepriklausomybei ir įteisinsiai tęstinumą tarp tos pagrindinės ir šių dienų valstybės (pvz., Vaitkevičius, Petrauskienė 2019).

Lyčiai jautrūs atminties tyrimai atkreipė dėmesį į atminties režimų pobūdį pagal lytį ir į daugybę nutylėjimų, susijusių su moterų patirtimi (Altinay, Petó 2016: 5). Paprastai su karu susiję atminties kraštovaizdžiai būna vyriški, o moterų vaizdavimas atminties režimuose, kuriuose daugiausia dėmesio skiriama karui, lyčių atžvilgiu dažniausiai būna stereotipiški (McDowell 2008).

Siekiant įsigilinti į atminties kūrimo procesus ir moterų patirtis šiuose procesuose, šiame straipsnyje analizuojami du Lietuvos partizaninio karo moterų dalyvių biografiniai pasakojimai, išryškinamos tos pasakojimo dalys, kurios įsiliėjo į dominuojančius atminties režimus, atskleidžiamos tos asmeninės istorijos ir vaizdiniai, kurie nepateko į viešąją erdvę. Pagrindinis šiame straipsnyje keliamas tikslas – sukurti atminties konstravimo modelį taikant lyties prieigą (angl. *gendered memory entrepreneurship*) ir pritaikyti jį dviejų moterų, veikiančių atminties lauke, atvejams. Norint pasiekti šį tikslą, straipsnyje aprašomas minėtas modelis (paremtas atminties taškų sąvokomis), vėliau šio modelio elementai taikomi analizuojant dviejų moterų atminties antreprenierių (angl. *memory entrepreneurs*) atvejus. Tiriant atvejus, išryškinami atminties taškai (remiamasi asmenine atminties antreprenierių karo patirtimi). Straipsnyje taip pat analizuojamas santykis tarp atminties taškų bei dominuojančių atminties režimų.

Norėdama geriau suprasti atminties kūrimo procesą, nusprendžiau savo dėmesį sutelkti į aktyviai atmintį kuriančias moteris, kurių istorijos išgarsėjo regioniniu ir net nacionaliniu lygiu. Mano nuomone, atminties antreprenieris yra politinis veikėjas, kuris, kaip teigia Elizabeth Jelin, aktyviai siekia „vienos [savo] praeities interpretacijos ar vieno pasakojimo socialinio pripažinimo ir politinio

įteisinimo“ (Jelin 2003: 33–34)². Aldonos Sabaitytės-Vilutienės pasakojimo struktūrą ir jos mnemonines strategijas esu išsamiai išanalizavusi anksčiau (Budrytė 2016a; Budrytė 2016b; Budrytė 2018). Manau, kad prie jos istorijos reikia sugrįžti, nes Aldona atstovavo labai aktyviam ir garsiai besireiškiančiam atminties antreprenierio tipui, kuris net pradėjo kurti muziejų. Galima teigti, kad ji suvaidino lemiamą vaidmenį kuriant regioninį ir net nacionalinį metanaratyvą apie partizaninį karą. Vienas šio straipsnio tikslų – palyginti šio naratyvo struktūrą ir įžvalgas apie praeitį su pasakojimu Elenos Aleliūnaitės-Žilvytienės, kuri, kaip ir Sabaitytė-Vilutienė, taip pat buvo partizanų ryšininkė, tačiau jos karo patirtis (kaip partizanų ryšininkės) viešojoje erdvėje buvo marginalizuota (nors savo istorija ji ir pasidalijo su žiniasklaida). Šių dviejų pasakojimų³ palyginimas padeda suprasti, kaip asmeninės istorijos informuoja vyraujančius atminties režimus (Sabaitytės-Vilutienės atvejis) arba pasakojamos nepriklausomai nuo vyraujančių atminties režimų (Aleliūnaitės-Žilvytienės atvejis).

Lytis, karas, atmintis: lyčiai jautrūs požiūriai tiriant trauminius karo prisiminimus

Kaip pabrėžia Altinay ir Petó, kolektyvinės atminties studijos ne iki galo išnaudoja sparčiai besiplečiantį literatūros apie moteris ir karą / militarizmą lauką (Altinay, Petó 2016: 7). Kuo perspektyva žvelgti lyčių požiūriu gali padėti suprasti trauminių prisiminimų, tarp jų ir karo prisiminimų, bei su jais susijusių reiškinių konstravimą? Anot Myrnos Goldenberg ir Amy H. Shapiro, lyčių analizė, nukreipta į individualius žmonių gyvenimus ir patirtį, yra sudėtingas dalykas, ji užkerta kelią mokslininkų (ypač socialinių mokslų) norui subendrinti tokias patirtis, konstruoti elegantiškas teorijas (Goldenberg, Shapiro 2013: 11).

Nors atminties tyrimuose vis dar trūksta žvilgsnio iš lyčių perspektyvos, padėtis keičiasi. Altinay ir Petó pateikia informaciją apie keletą naujausių svarbių tyrimų moterų, karo ir atminties tema (Altinay, Petó 2016), tarp kurių patenka ir Selmos Leydesdorff sakytinių liudijimų apie karo traumą ir genocidą, kuriuos moterys išgyveno Bosnijoje XX a. devintajame dešimtmetyje, rinktinė (Leydesdorff 2011) ir vis gausėjanti literatūra apie „paguodos moteris“, kurias Japonijos armija Antrojo pasaulinio karo metu prievarta paėmė į seksualinę

² Abu šiame straipsnyje analizuojamus atminties antreprenierius laikau viešais veikėjais, kurie norėjo savo pasakojimais pasidalyti su visuomene (ir tai padarė), todėl jų vardai ir pavardės neslepiami.

³ Dėkoju Ingridai Vėgelytei, supažindinusiai mane su Aldona Vilutiene, ir Genovaitei Žygienei, kuri supažindino su Elena Žilvytiene. Šį tyrimą parėmė Džordžijos Gvineto (Georgia Gwinnett) koledžas, 2015 m. rudenį suteikęs man akademinės atostogas ir paskyręs „SEED“ stipendiją 2019 m. vykdytiems moterų ir karo tyrimams. Šį tyrimą 2021 m. sausio–gegužės mėn. taip pat parėmė Iliojaus universiteto Urbanoje-Champaign programa „Virtual Open Research Laboratory“.

vergiją. Be to, daugėja tyrimų, kuriuose kvestionuojami populiarūs moterų stereotipai, iš esmės susiję su taika. Linda Åhäll, remdamasi feministiniais tyrimais saugumo srityje, nagrinėja „gilesnius kultūrinius jausmus ir suvokimą“ (Åhäll 2015: 10), kaip žmonės įprasmina moterų dalyvavimą smurto akte ir jų pasirinkimus. Jos tyrimai rodo, kad moterų, vykdančių politinį smurtą (t. y. karo dalyvių), veiksmai vis dar siejami su idėjomis apie motinystę ir motiniškumą, o tai rodo, kad karo metu su moterimis reikėjo elgtis ir saugoti jas kitaip, ypač, kad kovotojai su moterimis greičiausiai turėjo elgtis kitaip nei su vyrais.

Marianne Hirsch išskiria keletą galimų lyčių perspektyvos naudų tyrinėjant trauminę atmintį, pavyzdžiui, perspektyvų, kurių „istoriniame archyve nėra“ (Hirsch 2012: 15), įtraukimas, naujų erdvių atvėrimas tiriant tokias temas kaip „afektas (jausmas), išikūnijimas, privatumas ir intymumas kaip istorijos dėmesio vertus objektus“ ir „mūsų dėmesio nukreipimas į mažus kasdienio gyvenimo įvykius“ (Hirsch 2012: 16). Hirsch teigia, kad lytis gali „atminties darbe atlikti keletą funkcijų“ (Hirsch 2012: 18), taip pat ir būti „įrankiu“, kuris reguliuotų vaizdinių ir pasakojimų apyvartą perduodant atmintį, „vieta, per kurią atmintis galėtų būti perduodama šeimoje ar už jos ribų“, ir „linze, per kurią būtų galima pamatyti namų ir viešas atminimo aktų scenas“ (Hirsch 2012: 18). Hirsch siūlo atminties taškų tyrimas, žvelgiant iš lyčių perspektyvos (kulinarinė knyga ir knyga, kurioje pateikiamas menas iš koncentracijos stovyklų), parodo jautrumo lyčiai naudą trauminės atminties tyrimuose (Hirsch 2012). Autorei pavyksta sugrąžinti kasdienio gyvenimo detales, kurios paprastai neįtraukiamos į vyrų, įvykių istorinius pasakojimus, pažvelgti į įvairius atminties perdavimo kanalus ir struktūras.

Šiame straipsnyje vadovaujosi metodologiniais feministinio požiūrio⁴ į atminties tyrimą principais, kuriuos pasiūlė Maria Jansson, Maria Wendt ir Cecilia Åse (Jansson, Wendt, Åse 2008). Šie principai apima įsitikinimą, kad žmogaus patirties, ypač moterų, analizė išlieka svarbiausiu atminties tyrimo bruožu. Tiesa, atminties tyrinėtojai, kurie remiasi ne tik feminizmo, bet ir kitomis minties mokyklomis, neseniai atkreipė dėmesį į mažumų, vaikų ir kitų anksčiau ignoruotų grupių patirtį. Tačiau Ackerly ir True teigia, kad feministinė perspektyva sukuria puikią galimybę „atverti naujas tyrimo erdves užuot „užpildžius spragas“ jau suartuose disciplinos arimuose“ (Ackerly, True 2010). Naujų tyrimo erdvių atvėrimas reiškia jautrų požiūrį į valdžios struktūras, galios dinamiką ir socialinius santykius, kurie apima lyčių aspektą. Be to, naujos tyrimo kryptys taip pat reiškia supratimą, kad lytis gali formuoti istorinę patirtį ir jos atminimo būdus.

⁴ Šiuo konkrečiu atveju terminas „feminizmas“ reiškia, kad vykdam atminties tyrimus, užuot atmintį suvokus kaip kategoriją, kurioje nėra lyčių, svarbu atkreipti dėmesį į moterų patirtį.

Jansson, Wendt ir Åse nuomone, būtina įsitikinti, kad moterų patirtis nėra traktuojama kaip objektyvi patirtis ar duotybė, kad svarbu išanalizuoti įtampą, kylančią tarp patirtų išgyvenimų ir jų išsakymo būdų. Mokslininkės įsitikinusios, kad feministinis požiūris atminties tyrimuose gali padėti „surasti įtrūkius ir dvilypumą jau žinomose vietose, atsiverti suvokimui ir interpretacijoms, kurios peržengia diskurso nužymėtą ribą“ (Jansson, Wendt, Åse 2008: 230).

Kaip šiuos metodologinius principus galima būtų pritaikyti tiriant atminties taškus ir atitinkamus pasakojimus? Feministinis atminties tyrimas „pabrėžia išgyventą patirtį, kuri yra artima, apčiuopiama ir konkreti“ (Jansson, Wendt, Åse 2008: 230). Moterys ir lytis suteikia progą pereiti nuo racionalaus individualaus pasirinkimo prie socialinių santykių, o tai leidžia geriau suprasti kasdienėje praktikoje išsisknijusias valdžios struktūras.

Norint laikytis feministinės atminties teoretikų sukurtų principų, būtina užrašyti „kasdieniškas“ istorijas, atkreipti dėmesį į „nereikšmingus“ kasdienio gyvenimo įvykius, analizuoti individualių ir kolektyvinių pasakojimų sankirtas, užmiršimą ir nutylėjimą. Čia „užmiršimas“ gali apimti traumas, kurias patiria kitos, dažnai marginalizuotos grupės, „nutylėjimas“ gali reikšti patirtį, kuri laikoma gėdinga arba pernelyg skaudžia, kad ja būtų atvirai dalijamasi.

Marianne Hirsch požiūrio taškas, vadinamas „atminties taškais“, gali sudaryti sąlygas tyrėjui atlikti feministinį atminties tyrimą. Šie taškai, kurie apima fotografijas, meno kūrinius ar asmeninius daiktus iš kentėjimo vietų, yra „praeities ir dabarties, atminties ir poatminties, asmeninės ir kultūrinės atminties sankirtos“ (Hirsch 2012: 61). Ši sąvoka naudinga tiriant, kaip atmintis pranoksta individualų lygį ir patenka į kolektyvinę (arba viešąją) erdvę, nes ji apima tiek geografinę (erdvinę), tiek ir laiko dimensiją. Tokiu būdu atminties veikime (erdvėje ir laike) užfiksuojamas dviejų svarbių kintamųjų susikirtimas, tai savo ruožtu padeda suprasti, su kokia jėga šie objektai prasiskverbia į „užmaršties lygius“ (Hirsch 2012: 61). Atminties taškai yra ir „argumentai apie atmintį, objektus ar vaizdinius, kurie išliko“, jie išskyla žmonėms susitikus (Hirsch 2012: 62). Hirsch atminties taškų teorija rodo, kad trauminės atminties perdavimo tyrimai neatšiejami nuo stiprių vaizdinių ir atitinkamų pasakojimų tyrimo, kad jie padeda užfiksuoti sąveiką tarp pavienių žmonių prisiminimų ir kolektyvinių atminties pasakojimų ar atminties režimų.

Aldonos istorija ir „kovos ir kančios“ naratyvas

Kaip jau rašiau kitur (Budrytė 2016b), Aldonos Sabaitytės-Vilutienės gyvenimo istorija išsiskiria dėl jos karšto ir bekompromisio atsidavimo atminties įamžinimui. Trijų knygų autorė, dviejų knygų bendraautorė daug metų kūrė muziejų Marijampolėje. Konkrečiai, 1993 m. Vilutienė Marijampolėje įkūrė Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejų, iki 2000 m. buvo šio muziejaus direktorė.

Jos įkurtas muziejus institucionalizuoja „kovos ir kančios“ paradigmos versiją, kuri vis dar yra vyraujantis atminties režimas Lietuvoje. Šis atminties režimas, kurį galima būtų apibūdinti kaip kovos ir kančių istoriją, daugiausia dėmesio skiria Stalino laikų deportacijų (kančios) atminimui ir antisovietinio partizaninio pasipriešinimo (kovos) išskėlimui. Tai buvo ypač aktualu Atgimimo metais iki nepriklausomybės atkūrimo 1991-aisiais, kai buvusių tremtinių memuarai ir su jų tremtimi susiję objektai buvo gerai matomi viešojoje erdvėje, naudojami kaip kaltinimas ankstesniam režimui. 2013–2014 m. krizė Ukrainoje atgaivino emocijų šio atminties režimo patrauklumą, ypač jo „kovos“ aspektą.

Anot Klumbytės, buvęs Genocido aukų muziejus Lietuvoje, dabar žinomas kaip Okupacijų ir laisvės kovų muziejus (ji, mano nuomone, taip pat būtų galima laikyti „kovos ir kančios“ paradigmos įkūnijimu), „kuria afektinę suvereniteto ideologiją, smurto aukas traktuojant kaip suverenius subjektus, afektinio subjektyvumo formas nukreipiant į lankytojus“ (Klumbytė 2020: 27). Klumbytės mintis apie „afektinę suvereniteto ideologiją“ rodo, kad „kovos ir kančios“ paradigma glaudžiai susijusi su suvereniteto samprata Lietuvoje. Taigi bet kokie išpuoliai prieš šią paradigmą dažnai vertinami kaip didelė ontologinė grėsmė Lietuvos valstybei. Todėl nenuostabu, kad diskusijos apie prieš sovietus kovojusių partizanų smurtą prieš civilius, kolaboravusius (ar įtariamus kolaboravimu) su sovietiniu režimu, arba kai kurių partizanų dalyvavimą Holokauste kelia stiprias emocijas. Tokios temos paprastai nefigūruoja antisovietinio partizaninio karo dalyvių pasakojimuose.

Šių prieštarų temų nėra ir Aldonos, ir Elenos pasakojimuose⁵. Aldonos žodinis liudijimas šalia jos kaip atminties antreprenierės veiklos laisvai paremtas dviem pagrindinėmis ginkluoto pasipriešinimo ir tremties temomis. Jame taip pat kalbama apie įkalinimą. Jos istorijoje išvelgiau du aktualius atminties taškus – pasipriešinimo kovotojų uniformų sagas ir vizitėles – kalėjimo meną (dygsniuotas skiauteles), kurį Lietuvos tremtiniai kūrė lageriuose ir tremties vietose. Šiandien šiuos atminties taškus (ypač dygsniuotas skiauteles) galima rasti asmeninėse kolekcijose ir Lietuvos tremties bei rezistencijos muziejuose (taip pat Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje). Jie kelia stiprias emocijas, nutiesia tiesioginį ryšį su traumuojančia praeitimi tarp tų žmonių, kurie žino apie kasdienį gyvenimą kalėjimuose ir priverstinę tremtį.

Aldona savo istoriją pradeda nuo 1993 m., kada iš daugybės įvairių pasiūlymų gimė muziejus. Muziejaus gimimas buvo vienas įsimintiniausių įvykių moters gyvenime:

⁵ Pusiau struktūruotas interviu su Aldona Vilutiene vyko 2013 m. birželio 13 d. jos namuose Marijampolėje. Pusiau struktūruotas interviu su Elena įvyko jos namuose Panevėžyje 2015 m. rugsėjo 27 d.

Ir kai aš buvau ryšininkė, ir kai aš perėjau tuos visus pragarus [...], aš dar tremty galvojau: grįšiu, tai aš kažkaip galvojau vyrus savo būrio kažkaip įamžinti. Ir pradėjau kaip koordinatorė, sudariau grupę narių, ir mes pradėjom rinkti tą medžiagą apie partizanines kovas, apie tremtį, ir aš iš pradžių namuosearchyvavau, rinkau. [...] Ir kai man buvo nepaprastai sunku, ašarom aplaistyta. [...] Čia jau kai visi žmonės sužinojo pradžioj Atgimimo tik, visi žmonės kaip drugeliai metėmės mes į tą liepsną, tai iš visos Lietuvos važiavo pas mane žmonės, prisiminimus pasakojo ir vežė įvairiausius eksponatus, relikvijas...

2013 m. išleistoje atsiminimų knygoje *Laiko dulkes nužėrus* Vilitienė atviraip apibūdina muziejaus ideologiją ir jam keliamus politinius tikslus, kuriuos ji įsivaizdavo „kaip patriotizmo diegimo lopšį, kaip pasididžiavimą tėvynės vaikais, niekada nenulenkusiais galvos ir nekeliaklupsčiais prieš pavergėją“ (Vilitienė 2013: 5). Tai buvo bandymas sukonstruoti istoriją su joje veikusiais aiškiais herojais ir niekšais. Tokiam pasakojimui reikia strateginio užmiršimo, o tai reiškia, kad įvykiai, kurie neatitinka šio herojiško pasakojimo, turi būti praleisti.

Aldona prisimena, kaip žmonės „iš visos Lietuvos“, sužinoję apie muziejų, vyko pas ją, pasakojo savo istorijas apie praeitį, atsivežė įvairių daiktų iš kalėjimų ir tremties vietų – savo „relikvijų“. Tai buvo nuotraukos, kalėjimuose ir tremtyje moterų sukurti siuviniai, Sovietų Sąjungos tolimoje šiaurėje pagamintos medinės dėžės, rožiniai iš duonos, albumai, medaliai ir sagos, išsaugotos perlaidojant pasipriešinimo kovotojus. Aldona buvo pasiryžusi surasti būdus, kaip šiuos daiktus įtraukti į muziejų pasakojamą dramatišką istoriją apie pasipriešinimą sovietiniam režimui.

Vienoje iš muziejaus ekspozicijos dalių eksponuojamos nuotraukos, įvairūs asmeniniai partizanų daiktai, taip pat uniformų sagos, ginklai. Antroje ekspozicijos dalyje pateikiamos nuotraukos iš tremties vietų ir daugybė „relikvijų“, tarp jų – vizitėlės ir moterų siuviniai. Trečią ekspozicijos dalį, kurioje daugiausia dėmesio skiriama Atgimimui, sudaro nuotraukos, kuriose vaizduojamos lietuvių kelionės į tremties vietas siekiant parsivežti tremtinių kaulus į Lietuvą. Taip sugalvota muziejaus ekspozicija prisideda prie pasakojimo apie „kovą ir kančią“, kuris Atgimimo metais tapo vyraujančia *atmintimi*.

Aldonos karo prisiminimai

Tokios moterys kaip Aldona buvo aktyvios ginkluoto pasipriešinimo dalyvės, nors jų įsitraukimo į karą mastas ir tikslus skaičius vis dar nėra iki galo ištirtas, o pasakojimai apie pasipriešinimą pirmiausia sukasi apie vyrų patirtį. Žanetos Smolskutės atliktame tyrime pateikiama faktinė informacija apie 250 moterų, kurios pasipriešinimo karo metu buvo aktyvios kovotojos ir kurioms, remiantis

1997 m. Lietuvos Respublikos Seimo priimtu „Pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymu“, buvo suteiktas kario savanorio statusas (Smolskutė 2006). Pasipriešinimo kovose dalyvavo daug daugiau partizanų ryšininkų ir pagalbininkų.

Aldona buvo ryšininkė 1945–1949 m. Tauro apygardoje, viename geriausiai organizuotų partizanų būrių, įkurtų 1945 m. Tauro apygarda reikalavo, kad visi kovotojai vilkėtų nepriklausomos Lietuvos karinių pajėgų uniformas. Joje galiojo daug partizanų veiklą reglamentuojančių įstatų. Šis dalinys buvo ypač stiprus 1946–1948 m., kai ėmėsi iniciatyvos vadovauti partizanų karui (Jankauskienė 2014: 234–237).

Aldona prie pasipriešinimo judėjimo prisidėjo anksti, kai jai tebuvo keturiolika. Ji prisimena, kad partizanai labai aktyviai veikė Vytaiškių kaime, kur ji augo su močiute ir aštuoniais broliais ir seserimis. Jos dėdė taip pat prisidėjo prie partizanų, ji puikiai prisimena, kai pirmą kartą pamatė jį ir jo draugą: „Tai pirmiausia, kai aš pamačiau tetos vyrą ir jo draugą su uniforma lietuviška, ir jie jau suaugę buvo. (Uniforma) iš Smetonos laikų. Nu ir... žinokit, aš taip susižavėjau. Aš dar keturiolikos nebuvau... nu ir padėjau.“ Tarp jai patikėtų užduočių buvo lydėti pasipriešinimo kovotojus į kaimyninius kaimus, nešioti ir platinti jų spaudą ir skelbimus viešose vietose, pavyzdžiui, prie pakelės kryžių ir didelių medžių matomose vietose, į popierių ar kitą medžiagą suvyniotų daiktų perkėlimas iš vienos vietos į kitą. Dažnai ji nežinojo, koks nešulys jai patikėtas. Aldona prisimena, kaip, atlikdama vieną užduotį, ji kelis kilometrus turėjo klampoti pelke. Štai kaip ji apibūdino savo sunkiausią užduotį:

Bet sunkiausia buvo gauti... Vienas partizanas siuvos uniformą, ir jam reikėjo sagų lietuviškų. Suprantat, o kaip surinkt tas sagas? O davė užduotį surinkt. O kaip surinksi, prašysi? Dar įtars. Pas pažįstamus, artimus, su jais pašneki, sakai, gal žinai ką nors, gal ką. Rinkau gal mėnesį laiko; surinkau aš tas sagas, bet turbūt tai buvo pats sunkiausias darbas. Nes žinot, tuoj pat įtarimas.

Kitos, kur kas pavojingesnės užduotys, pavyzdžiui, gauti ginklų ir juos perduoti pasipriešinimo kovotojams, nublanksta, palyginti su Aldonos pasakojimu apie sagas. Todėl Aldonai (galbūt ir kitiems ryšininkams, kurie vykdė panašias užduotis) sagos – tie paprasti daikčiukai, kurių dažnai būdavo gaunama perlaidojant pasipriešinimo kovotojus, gali įveikti laiką ir erdvę, sužadinti žmogui nesaugumo jausmą, baimę, susijusią su jo prisiminimais apie karą. Jie atitinka „atminties taškus“, kuriuos apibūdino Hirsch (Hirsch 2012).

Šios sagos kartu su ginklais, žemėlapiais ir kitais partizanų naudotais asmeniniais daiktais rodomi pirmoje Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejaus ekspozicijos dalyje. Tačiau šioje dalyje nėra aiškių nuorodų į moterų, tokių kaip Aldona, kurios siuvo partizanams uniformas, išgyvenimus. Moterys muziejuje

pristatomos kaip partizanų ryšininkės ir pagalbininkės, tačiau jų konkretūs vaidmenys ir patirtis nėra aprašyti.

Panašiai kaip ir kitų rezistencinio judėjimo dalyvių liudijimuose, bičiulių partizanų išdavystė Aldonos pasakojime išryškėja kaip ypač skaudus prisiminimas. Panašu, kad Aldona sugebėjo atleisti partizanui Liepai, kuris buvo žiauriai kankinamas jį sugavus 1947 m.:

Na, o tas buvo smarkiai sužeistas; matyt, jį dar labai mušė, tai ir jis prašneko... kažkur kovo apie vidurį kažkur [1948]. Pas mane užrašyta, nes aš buvau archyvuose. Pirmą kartą kai jį parvežė, matyt, ten jį visai nukankino. Parašyta, kad [buvo] ligoninėj. Kovo mėnesį ten jį vis tardė dar jį, tai kaip ir visi; [o jis] „nežinau, nepažįstu“. [...] Tai, žinokit, ir neiškentėjęs jisai vieną kitą pasakęs, o paskui ir vienas kitą, vienas kitą [išdavė], o paskui priėjo ir prie manęs po pusantrų metų.

Išdavystė yra įprasta buvusių rezistencinio judėjimo dalyvių liudijimų tema. Nekonvencinių karų tyrimai rodo, kad išdavystė – žiaurus, intymus smurtas ir „niekšingas įskundimas“ – yra dažnas tokių konfliktų atvejis (Kalyvas 2006; Clark 2014). Moksliniai Lietuvos antisovietinio pasipriešinimo tyrimai aiškiai rodo, kad šis konfliktas nebuvo išimtis (pvz., Pocius 2009; Petersen 2001; Mikelevičius 2013; Kaunietis 2006), tačiau Lietuvos muziejuose, vaizduojančiuose pokarį, apie išdavystes nekalbama. Galbūt išdavystės „kovos ir kančios“ paradigmoje negali būti, nes ji ištrintų tarp didvyrių kovotojų ir kolaborantų nubrėžtą griežtą ribą.

Aldonos prisiminimai apie tremtį

1949 m. Aldona Vilutienė kalėjo Marijampolėje ir Leningrade, po to buvo perkelta į Intos ir Lemiu lagerius, kurie iki 1952 m. priklausė Vorkutos Komijos Respublikos šiaurėje esančių lagerių sistemai. Tarp šias kančios vietas menančių „relikvijų“ yra iš duonos pagamintų rožančių (nors nuolat trūko maisto, tremtiniai padarė daug rožančių), ant medžio žievės užrašytų eilėraščių ir laiškų, mažų albumų su atvaizdais ir nuotraukomis, rankų darbo atvirukų, siuvinių, kryžių ir kitų religinių daiktų (naudotų tremtyje švenčiant mišias). Jų galima rasti visuose muziejuose, įamžinusiuose rezistencinio karo ir tremties patirtį. Vizitėlės – rankų darbo „relikvijos“, kurias 1941–1953 m. sukūrė iš Lietuvos ištremtos ir (arba) įkalintos lietuvės, – liudija moterų veiklą kalėjimuose ir tremties vietose. Jose galima pamatyti keletą pasikartojančių temų: „prarastos“ tėvynės vaizdus, gėles, patriotinius motyvus.

Dažniausiai vizitėlės būdavo labai mažos skiautelės, sudygsniuotos iš tamsios spalvos medžiagos gabaliukų, imituojančios atvirukus. Vizitėlių vaizdai, daugelį kurių sudaro gėlių motyvai, yra spalvingi, sukurti naudojant siūlus iš

išardytų šalikų ir kitų drabužių. Pasak Sajausko, vizitėlių savininkai dažniausiai jas slėpdavo paltuose; kai kurie jų mažiausiai dešimt metų nešiojo jas tose pačiose vietose kaip atminimą apie mylimą žmogų (Sajauskas 2011). Vizitėlių tekstai paprastai buvo sveikinimai su vardadieniu, prisipažinimai meile, raginimai prisiminti dygsniuoto kūrinio autorių.

Aldona apie vizitėles trumpai užsiminė savo pasakojimo pradžioje, kada ji prisiminė įvairius daiktus, paaukotus jos kuriamam muziejui XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Vizitėlės figūravo kartu su rožančiais iš duonos, kurie jau ir Atgimimo metais tapo atpažįstamu lagerių simboliu. Aldona vizitėles ir kitus siuvinius susieja su kalėjime ir lageriuose praleistu laiku. Siuvinėjimas buvo vienas būdų, padėjusių išvengti slogios kalėjimo realybės. Nors adatos ar kiti aštrūs daiktai kalėjimuose buvo draudžiami, Aldona pasakoja, kad jai adatų atsiųsdavo siuntiniuose. Jos buvo paslėptos sudžiovintuose koriuose:

Kalėjime nieko mes negalėjom turėt – nei geležtėlės, nei adatos. Gaudavom per siuntinius; su koriu pridžiovydavo; tai jeigu būdavo didesnis gabaliukas, tai laužai jį, tai ten adatą ar geležtukę kokią rasi... Jie darydavo dažnas kratas, tai adatas mes burnoj slėpdavom. Tai liepė išsižiot, tai išsižiodavom, bet jie nerasdavo. Pirštų jie [į burną] nekišdavo, turbūt bijodavo, kad nukąsim.

Nepaisant griežtų bausmių už kalėjimo taisyklių pažeidimą, siuvinėjimas buvo populiarus užsiėmimas, ypač kalėjimuose ir lageriuose. Politiniams kaliniams tokiuose lageriuose kaip Inta ir Lemiu per metus buvo leidžiama išsiųsti tik du laiškus. Vizitėlių gaminimas buvo dar vienas tarpusavio ir su šeimos nariais bendravimo būdas, tikintis, kad vieną dieną jos pasieks numatytą gavėją. Tekstai, išsiuvinėti vizitėlėse, primena atvirukuose ar atminimų albumuose užrašytus tekstus, jie išreiškė meilę draugams, šeimos nariams ar sutuoktiniams.

Aldonos pasakojime svarbi ir vizitėlių komunikacinė funkcija. Šie darbeliai turėjo papasakoti artimiesiems ir draugams apie juos sukūrusių moterų likimus. Daugelis tikėjosi, kad kažkaip per kitus kalinius perduotos vizitėlės pasieks jų mylimuosius Lietuvoje. Aldona paaiškino, jog vizitėles gamino tam, kad jos sugrįžtų namo arba kad kas nors kitas jas nuvežtų į Lietuvą su žinia, jog šio artefakto autorius tebėra gyvas. Pasiuntinys papasakodavo šeimai apie gyvenimą tremtyje. Vizitėlės buvo dovanos.

Aldona buvo viena pirmųjų, paleistų iš Lemiu kalėjimo po Stalino mirties. Ji mano, kad dėl tokio jos ankstyvo paleidimo kaltas jos amžius: 1949 m., kai ją sugavo, jai dar nebuvo aštuoniolikos. Išvykdama iš lagerio ji pasiėmė daug vizitėlių, norėjo jas pristatyti, ėmė lankyti tremtinių šeimas. Jos susitikimai, pristatant vizitėles iš Sibiro, atskleidžia traumas, susijusias su sugrįžimu į Lietuvą, nes kai kurie giminaičiai nenorėjo su ja turėti nieko bendra. Aldonos liudijimas rodo, kad galiausiai dauguma tremtinių artimųjų ją priėmė:

Net kai ir vizitėles vežiau, kai kurie vengė – bet tokių pasitaikė nedaug. Arba taip paprastai priimdavo, oficialiai kartais, arba labai maloniai likom, draugais visą gyvenimą.

Pirmiausia prisistatai: „Aš nuo dukros ar ką. Nesakai, kad ten blogai, nes laiškuose mes nesiskųsdavom niekad. [Savo šeimoms sakydavom] nepergyvenkit, tuoj grįšim; mane anksčiau paleido, jie irgi tuoj parvažiuos, tai dabar kadangi jie negalėjo išvažiuot, tai va siunčia savo rankų darbo štai tokį va atminimą. Tai paima, verkia, bučiuoja, ir džiaugiasi, ir dėkoja.

Aldonos liudijimas taip pat rodo, kad vizitėlės kėlė įvairaus laiko ir vietų prisiminimus – ne tik apie jos patirtį kalėjimuose ir lageriuose (šios patirtys išryškintos viešuose diskursuose apie vizitėles), bet ir grįžimą į Lietuvą XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje. Tai buvo dar viena traumuojanti patirtis, dažnai pažymėta atstūmimo ir marginalizacijos. Paklausta apie vizitėlių reikšmę šiandien, Aldona po trumpos pauzės atsakė: „Mažančiam žmogui jos daug ką reiškia. Bet aš nežinau, ar daugumai šiandieninės kartos. Pasižiūri... net ir muziejų ateina kartais, sako: „O, ant kokio skuduro čia padaryta, o kad ten įdėta visa dūšia ir sielvartas, ir ilgesys.“

Aldonos atsakymas apie vizitėlių vaidmenį šių dienų visuomenėje gali būti aiškinamas kaip abejonė dėl „kovos ir kančios“ paradigmos, kurią ji bandė sukurti, išlikimo, kaip netikrumas dėl jos prisiminimų perdavimo ateityje. Nepaisant kelionių į tremties vietas Sibire populiarumo tarp Lietuvos jaunimo ir didelio susidomėjimo kai kuriais filmais apie pokarį, sunku nuspėti ne tokių populiarių trauminių prisiminimų, susijusių su pasipriešinimo karu ir tremtimi, kaip antai, vizitėlių, ateitį. Vizitėlės tiems, kurie jas sukūrė kalėjimuose ir tremties vietose, yra tam tikra pasipriešinimo forma, ypač todėl, kad dėl jų dažnai buvo nusizengiama kalėjimo taisyklėms. Tokiems atminties antrepneriams kaip Aldona vizitėlės puikiai tinka „kovos ir kančios“ paradigmai, nes jos sužadina prisiminimus apie įkalinimą, bandymus pasipriešinti dėl prarastos laisvės. Tačiau, kaip paaikškino Aldona, kai kuriems muziejaus lankytojams dažnai būna sunku užmegzti tokį ryšį. Jiems „relikvijos“ yra artefaktai, neturintys jokios realios vertės, paprasti daiktai, kurie nesukuria jokio rišlaus pasakojimo. Toks atskaitos taškų skirtumas atskleidžia „atminties taškų“ emocinio poveikio ribas – ypač žmonių, kurie nepatyrė trauminių išgyvenimų, susijusių su karu ir tremtimi, atveju.

Elenos istorija ir „šimtmečio“ naratyvas

Elenos (Aleliūnaitės) Žilvytienės pasakojimas viešojoje erdvėje pasirodė tik Lietuvai švenčiant savo valstybingumo šimtmetį 2018 ir 2019 m. Gimusi Eimuliškėse (Panevėžio r.), ji visą gyvenimą pragyveno Panevėžio rajone (iš

Eimuliškių persikėlė į Panevėžį), niekada nebuvo išstremta. XX a. penktajame dešimtmetyje buvusi partizanų ryšininkė Vyčio apygardoje po karo įsidarbino miško darbininke, vėliau dirbo siuvėja ir pardavėja. Interviu metu ji prisipažino, jog „būdavo paskambina iš Šiaulių [ir prašo pasakoti] – tegu partizanai pasakoją“, turėdama omenyje, kad jos, kaip partizanų ryšininkės, patirtis niekam negali būti įdomi.

Tačiau Elenos istorija tapo Lietuvos valstybingumo šimtmečio minėjimų dalimi. 2019 m. dviejose pirmaujančiose nacionalinės žiniasklaidos priemonėse – „Lietuvos rytas“ ir „Bernardinai.lt“ – pasirodė straipsniai, paremti Elenos pasakojimu (Raškauskas 2019; Rušėnienė 2019). Tačiau abiejuose daugiausia dėmesio buvo skiriama Elenos tėvui Kazimierui Aleliūnui, kuris buvo Lietuvos kariuomenės savanoris (1919–1921) ir kurį 1944 m. žiauriai nužudė sovietų okupantai, turbūt dėl jo dalyvavimo Birželio sukilime. Tik „Lietuvos rytas“ trumpai užsiminė, kad Elena tapo partizanų ryšininke, bet neva tik todėl, kad norėjo atkeršyti už savo tėvo mirtį. Bernardinai.lt Aleliūną pavadino „pamirštu Lietuvos šimtmečio herojumi“ ir net nepaminėjo Elenos dalyvavimo partizaniniame kare.

Toks Elenos istorijos panaudojimas minint Lietuvos šimtmetį, atrodo, patvirtina feminizmo mokslininkų įžvalgą, kad tradiciniuose karo pasakojimuose daugiausia dėmesio skiriama „kariaujantiems“ vyrams ir „taiką palaikančioms“ moterims. Tradiciniuose karo pasakojimuose moterims tam tikra veikla priskiriama, tačiau tik kaip „motinų“, „seserų“ ir „dukterų“ (Åhäll 2015: 51). Tokiuose pasakojimuose moteris norima paversti infantiliomis, todėl labai svarbu išklaušyti moterų, dalyvavusių kare, žodinius liudijimus, jautriai reaguoti į jų tylėjimą, ieškoti „atminties taškų“.

„Žolė pavytus“: Elena prisimena savo tėvo mirtį

Elena savo pasakojimą pradeda iškart nuo savo tėvo: „Tėtis buvo savanoris, gavo žemės.“ Tėvai su Elena ir jos mažąja seserimi gyveno Eimuliškių kaime, Panevėžio rajone. Jos pasakojime dominuoja Elenos tėvo mirtis 1944 m. Ji tuoj pat pasako, kad kai buvo nužudytas jos tėvas, jai buvo vos aštuoniolika metų. Elenos pasakojime gamtos vaizdai – geltona gėlė ir nuvytusi žolė (ji parodė nuotrauką su tėvo mirties vieta) – gali būti traktuojami kaip atminties taškai, kurie pranoksta laiką, sukeldami stiprių emocijų kiekvieną kartą, kai ji pamato arba pagalvoja apie juos.

Iš namų atėjo, paėmė [tėvą]. Nuskyne jurginą, man įteikė tą. [...] Jis man tą gėlę įteikia: „Ar žinai, ką ta spalva reiškia – geltona?“ Tėtė sako – reiškia išsiskyrimas. Tėtis basas ir išėjo. Tėtis eina vidury, o keturi kareiviai su šautuvais su durtuvais. Mama sako: „Tėtis areštuotas.“

Elena prisimena įvairias su tėvo areštu susijusias detales: kaip leitenantas Tolia rado paslėptus tėvo medalius ir juos paėmė, kaip kareiviai ieškojo ginklų jų namuose ir kaip Elena nuolat verkė, tvirtindama, kad jos tėvas „nieko nepadarė“. Savo pasakojime Elena kelia prielaidą, kad jos tėvą išdavė kaimynai, kurie okupacinei armijai galėjo pasakyti, kad jos šeimoje lankėsi partizanai. Elenos mirusio tėčio kūnas taip pat ryškiai figūruoja jos istorijoje:

[Kai mama ir aš paklausėm apie tėvą] dabar sargyba sako: „Mes juos paleidom; jų jau nebėra. Paleidom, eikit namo ir rasit. Mamą sargybinis išlydėjo. Nieko namuose nėra.

Arkliai ganėsi netoli. Žmogus pasakė: „Jūs čia daugiau nevaikščiokit; jis ten guli po šiaudais.“

[Po dienos Elenos motina nuėjo į sodybą, kur lankėsi jos vyras, ten rado dvi rusakalbes moteris.]

[Tos moterys pasakė jos motinai ir motinos broliui, kuris palydėjo motiną,] „Nieko čia nebuvo.“ Mama ir dėdė atsakė: „Mes ieškosim.“ [...] Ieško visur – neranda.

Ta moteris išėjo į daržą buroką rauti. Jinai tuos burokus rauna; tik prie sodybos – kalnas, ji ten buroką nerauna. Mama pradėjo keliais eit: mama patraukė velėną – žolė pavytus – ten tėčio galva. Tas velėnas atmetė. Ta rusė atlėkė iš daržo; su peiliu mojuoja: „Ką jūs padarėt?“

Jie paėmė jį ant arklio [...] Ta moteris tiek žviegė; tik jūs jo neimkit.

Ausys – po keturis kirpčius. Turbūt kankino. Švarkas kruvinas; durta su durtuvu; skylė didelė. Kita žaizda – raktikaulyje; per švarką kiaurai pervertas.

Traumą, suradus tėvo kūną buroką lauke, apsunokino ir tai, kad negavo leidimo jį palaidoti. Galiausiai viršininkas leido Elenos motinai palaidoti savo vyro kūną, tačiau mirties liudijime buvo nurodyta, kad jis nušautas, nes bandė bėgti. Laidojant tėvą, be Elenos ir jos sesers, leista dalyvauti tik keturiems žmonėms.

Gyvenimas po tėvo mirties nebuvo lengvas. Pasak Elenos, jos motinai paprašius eigulio padėti jai pasėti rugius, šis atsakęs: „Nepadėsiu; vis tiek jum greit išveš.“ Rugius pasėti joms padėjo kiti žmonės, tačiau „tą žemę vėliau atėmė“, ji tapo valstybės nuosavybe. „Nu ką – ir gyvenom.“

Elenos karo prisiminimai

Panašiai kaip Aldona, Elena aiškiai prisimena, kaip ji tapo partizanų ryšininke: „Mūsų apylinkėse buvo daug partizanų. Jie ateidavo pas mus... Kažkas pasikalbėjo su mano motina. Partizanų vadas pasakė: „Elenute, turėsi eiti tėvo pėdom.“ Elenai patikėtoms užduotys iš pradžių buvo paprastos, pavyzdžiui, pristatyti maistą, bet vėliau jos tapo sudėtingesnės. Ji taip pat prisimena turėjusi prisiekti, kad neišduos partizanų.

Pasak Elenos, jai prisiekus, gyvenimas tapo daug sunkesnis. „Reikėdavo net iki Anykščių, iki Alytaus nueit. Būdavo banderolės, dokumentai – užlakuoti

koku ten laku; užrašyta „Slaptai“. Ir jie pasako, kur eit, koku keliu, tik tuo vienu, kur jie nusakė. Ir nežinai, ant ko užėisi.“ Ji prisipažino, kad dažnai labai bijojusi, kad tokiais atvejais ji meldavusi. Mirtis buvo visur. Ji prisimena, kad mūšiai vyko vienas po kito, kad jų metu žuvo daugybė žmonių. Ji prisimena mirusius partizanų kūnus, gabenamus per jos kaimą. Nuvykusi į Panevėžį (kur gyveno jos giminaitė), ji pamatė prieš bažnyčią sumestus mirusių partizanų kūnus.

Elenos, panašiai kaip ir Aldonos, ilgalaikiai prisiminimai apie karą yra susiję su kasdienėmis užduotimis – partizanų aprūpinimu drabužiais, daiktų pristatymu. Vienas iš tokių prisiminimų susijęs su dovana, kurią ji parvežė partizanams iš Panevėžio:

Baigiu [pasakoti apie] tą pirmą savo dovaną. Tetos vyras pas vokiečius dirbo pajuosty. „Ar tu parveši partizanams dovanų?“ – klausia tetos vyras. Jie mane įdeda į važį; prieky – maišą su grūdais. Tetos vyras palydėjo mane per miestą, kad nebkratytu. O aš ir važiuoju sau patenkinta; o kas tam [maiše] ten, nežinau. Ten viskas tiesiai iš sandėlio. Važiuoju per Skaisgirio kaimą. Matau, kad sribai laksto po tą kaimą. Ir tuoj jie man – kliopt, kliopt, sugriuvo. Aš nutirpau; važiuoju akis nuleidus. Senukas tas sako: „Kokia tokia nuliūdas.“ Klausia apie grūdus: ar pirkai, iš kur gavai. Aš jau nieko; kalbu „Sveika Marija.“ Aš sakau: „Nevažiukit taip smarkiai; važis sugrius – iškris tas maišas.“ Paleido. Parvažiuoju namo [...] mamai sakau: „Tik maišą įdėjo; čia partizanam, gal čia negenda.“ Numečiau tą maišą daržinėje. Ateina vieni, kiti, Petraitis – buvo jų vadas. Ateina kokie penki. Mama jiems valgyti taisė. [...] [Sakau] Turiu dovanų iš Panevėžio; nuo tėčio sesers. Dėžutė supakuota graži; o aš net nežinau, kas ten yra. Petraitis [sako]: „Traukitės nuo stalo, sprogs.“ Petraitis atidaro dėžutę – smulkūs planai Lietuvos, žemėlapiai. Partizanai varto žemėlapius. Petraitis – atidarė, išpakavo: „Va akmuo kur guli prie jūsų šulinio pažymėtas.“ Išima žiūronus; treji žiūronai; nosys didelės. Petraitis padalino draugams; o su šitais galima matyti, kas darosi kitur. Tai va tokia mano pirma dovana. Labiausiai jiems [tiko] planai. A tie žiūronai – naktį galima su jais matyti.

Be daiktų pristatymo partizanams, Elena prisimena save ir kaip slaugytoją – tvarsčiusią kraujuojančias žaizdas. „Keturiasdešimt aštuntais aš viską mokėjau – ir ginklą valdyti, ir sutvarstyti.“

Kitas ryškus Elenos prisiminimas – kelnių iš kitame kaime gyvenusios siuvėjos paėmimas ir jų perdavimas partizanui – yra susipynęs su jos suėmimu ir patirtu fiziniu smurtu: „Tai mano pradžia; pirmi žingsniai į kalėjimą.“ Elena prisimena kiekvieną šio, regis, kasdienio įvykio detalę: kad buvo ruduo, kad sužeistas partizanas paprašė jos ne tik sutvarstyti žaizdą, bet ir nukeliauti į kaimyninį kaimą paimti kelnių. Ji atliko užduotį, drabužį atidavė partizanams. Ji mano (nors to aiškiai suformuluoti ir negali), kad šis įvykis yra kaip nors susijęs su jos areštu, įvykusi žiemą Joniškėlyje. Elenos prisiminimas apie jos sulaikymą ir kalėjime patirtą fizinį smurtą ypač ryškūs jos pasakojime:

Žiemą ramu... aš Joniškėly einu. Mane sulaiko. Aš buvau į ligoninę sužeistų [lankyti]. Einu aš sau patenkinta... [...] Prieina prie manęs du. NKVD Joniškėlio du. Sako: „Einam su mum.“ Pasiėmė mane į stribyną. Atidarė surūdijusias duris. Manęs niekas nematė. [...] Prašė prisipažinti. Naktį tardo. Viską atėmė, rankinuką atėmė. Viską atėmė iš manęs. Dabar sako: „Sakyk teisybę. Jei nesakysi, valgyt negausi.“ Ir stovėt visą laiką.

Po tardymo Elena nuvežė į kalėjimą Biržuose. Ji prisimena, kad buvo vežama sunkvežimiu, dengtu brezentu, saugoma stribų: „Maniau, kad veža mane miškan nušauti. Pro plyšiuką pasižiūriu; matau žmones. Žmonės žiūri, o aš apgaubta sėdžiu palapine tokia⁶.“

Iš Biržų kalėjimo Elena aiškiai prisimena tardytojo rankas, kurios buvo „išbrinkę nuo daužymo“. Jie paklausė jos rusiškai: „Ko tu verki?“ Elena prisimena norėjusi, kad kuo greičiau ją užmuštų, prisimena išrėkusi: „Aš rėkiu, nes tu durnas“, ir iškart po to – smūgį į kaklą ir sąmonės netekimą.

Biržų kalėjime Elena praleido tris savaites. Kitų metų pavasarį ją ir vėl su laikė: „Man mėlynės nugiję; visi šašai.“ Šį kartą ją supažindino su vyru, kurio ji neatpažino ir kuris tardytojams pasakė, jog tai „Elenutė, partizanų ryšininkė“. Jis sakėsi taip pat esąs ryšininkas, prisiminė, kad Elena „daug kartų buvo su miškinių reikalais“. Elenai neprisipažinus turint ryšių su partizanais, tardytojas ėmėsi fizinio smurto. Ji nukritusi ant žemės, sąmonę atgavusi užpylus ant jos vandens. Tardymas ir mušimas tęsėsi dar tris dienas, tačiau po to ją paleido.

Vytauto (ryšininkas, kuris „atpažino“ Elena) išdavystė Elenai išliko traumojančiu prisiminimu. Kitaip nei kiti partizanų ryšininkai ir pagalbininkai, ji nebuvo išstremta, tačiau ji nesiliovė galvojusi, kodėl Vytautas ją išdavė. Vytautas jos ieškojęs, tikėdamasis gauti partizanų ryšininko statusą. (Jam reikėjo liudytojo. Po karo abu gyveno tame pačiame mieste, Panevėžyje.) Anot Elenos, „jis negavo to statuso. Aš neiškenčiau, susiradau jo telefoną. Vytautai, kodėl tu taip kalbėjai? Atsakymo negavau.“

Elenos prisiminimai apie sovietinį laikotarpį ir nepriklausomybę

Ir Aldona, ir Elena išsamiai pasakoja apie pokarį daugiausia dėmesio skirdamos partizaniniam karui. Šis laikotarpis paprastai yra ryškus lietuviškuose pasakojimuose apie panašios patirties turinčias moteris. Kaip pabrėžia lietuves kalbinusi Dalia Leinartė, jos respondentės pateikė aiškų ir logišką pasakojimą apie įvykius, vykusius prieš Antrąjį pasaulinį karą, Antrojo pasaulinio karo metu ir Stalino valdymo laikotarpiu, tačiau moterims pasakojant apie įvykius, kurie įvyko po stalinizmo, jų pasakojimai prarado nuoseklumą (Leinarte 2016: 13). Tai

⁶ Aldona prisimena panašų įvykį – gabenama į kalėjimo vietą apsupta vyrų, ji jautėsi pažeidžiama.

pasakytina ir apie Elenos istoriją. Jos pasakojimas apie sovietmetį labai trumpas. Ji pamini, kad jos vyras buvo „paprastas darbininkas“, išvardija savo darbus. Elena Eimuliškėse išgyveno iki 1953 m., dirbo miško darbininke („žuvo partizanai; nieks nebeateina“), vėliau persikėlė į Panevėžį, kur aštuonerius metus dirbo siuvėja. Kiti jos darbai buvo tekstilės fabrike „Linas“ ir alkoholio parduotuvėje „Žara“.

Elena ir vėl prisimena savo tėvą, kai ima pasakoti apie laiką, kada Lietuva atgavo nepriklausomybę. Ji pasakoja, kaip sunku buvo jos šeimai susigrąžinti jai priklausiusią žemę, nes nebuvo oficialių dokumentų, kurie patvirtintų jos tėvo mirtį. Tačiau skaudžiausias prisiminimas iš nepriklausomybės laikotarpio susijęs su tuo, kaip jos tėvas buvo pavaizduotas knygoje apie partizanus. Kažkas, pažinojęs Elenos tėvą, apibūdino jį kaip „komjaunuoliškų / komunistinių pažiūrų žmogų“, toks jo apibūdinimas buvo paskelbtas partizanų atsiminimų rinkinyje. Dėl tokio apibūdinimo Elena pasijuto labai įžeista (ji jautė, kad jis netikslus), todėl panorė apginti savo tėvo atminimą. Ji sakė parašiusi pareiškimą Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos vietos skyriui, kuriame pranešė apie savo išstojimą iš organizacijos. Šiuo atveju jos karštas noras apginti savąją atminties versiją apie savo tėvą yra panašus į Aldonos ryžtą ir išipareigojimą istorinės tiesos versijai. Abi moterys išsakė bekompromisį požiūrį, parodė gilų emocinį atsidavimą savo istorijos versijai.

Išvada

Ištirus dviejų karo dalyvių moterų liudijimus ir biografijas, vienas pagrindinių šio straipsnio tikslų buvo atsekti įvairius atminties kūrimo procesus. Konkrečiai, bandydama pasakojimuose atsekti „atminties taškus“ arba paveikius vaizdinius, man rūpėjo pamatyti, kaip atmintis pranoksta individualų lygį ir susikerta su hegemoniniais naratyvais, kurie paprastai linkę supaprastinti praeitį. Metodologiniu požiūriu susitelkimas į „atminties taškus“ taip pat suteikė galimybę individualizuoti atminties tyrimą, karo prisiminimams suteikti lyčių perspektyvą.

Abu liudijimai atskleidė sudėtingą Lietuvos partizaninio karo tikrovę – išdavystes ir pavojus, susijusius su „moteriškomis“ partizanų ryšininkų užduotimis, pavyzdžiui, sagų partizanų uniformoms suradimu ar ryšulių gabenimu. Apie tokius sudėtingus ir sunkius moralinius pasirinkimus, kuriuos turėjo padaryti partizaninio karo metu gyvenę žmonės, nekalbama supaprastintuose vietuose pasakojimuose apie šį laikotarpį. Pateikti su išskirtiniu dėmesiu „atminties taškams“, pasakojimai apie partizaninį karą tampa panašūs į trauminius pasakojimus – jie yra persmelkti nuolatinio skausmo, baimės ir nusivylimo (susijusio su daugybe išdavysčių). Partizaninis karas iškyla kaip užsitęsusi trauma, kaip

„radikalios masinės politinės prievartos situacija“, kaip „esminis lūžis“⁷. Toks partizaninio karo vaizdas prieštarauja partizaninio karo vaizdavimui, kai naudojama šio straipsnio įvade paminėta „krizės paradigma“, apimanti požiūrį į laiką, kuris yra „tęstinis, linijinis ir optimistinis, nes jame slypi naujo gyvenimo viltis“ (Goldberg 2017: 56).

Susitelkimas į „atminties taškus“ leidžia man išryškinti Aldonos ir Elenos patirties lyčių aspektus. Abiejų pasakojimai apie jų kaip jaunų moterų patirtį pasižymi jų pačių sau primestu nereikšmingumu; jos linkusios save vaizduoti tik kaip partizanų „pagalbininkes“, kurioms buvo pavestos tam tikros užduotys, kai kurios apibūdinamos kaip „kasdieniškos“, nors iš tikrųjų jų būta itin sunkių ir pavojingų. Be to, abiem moterims nepaprastai svarbūs šeimos ir socialiniai santykiai. Elenos pasakojime dominuoja prisiminimai apie jos tėvo mirtį, Aldonai svarbu, kad ją priimtų partizanai, kuriuos ji gerbia. Socialiniai santykiai, susiję su vizitėlių gaminimu ir platinimu, taip pat yra svarbi jos istorijos dalis. Dėmesys Aldonos, kaip atminties antreprenerės, kuri aktyviai propaguoja ir institucionalizuoja savo pačios istorinę tiesą, vaidmeniui leidžia užginčyti menkinantį požiūrį į moteris kaip pasyvias atminties dalyves.

Kaip parodė atminties taškų Aldonos ir Elenos pasakojimuose tyrimas, asmeninės patirties dokumentavimas ir net ir gerai ištirtų įvykių, tokių kaip pasipriešinimo karas, interpretavimas greičiausiai viešame kolektyviniame diskurse sukels įtampų. Vienas būdų užginčyti hegemoninius naratyvus būtų jautrus požiūris į tokias įtampas. Tai reiškia, kad tikriausiai ne visi pasipriešinimo karo dalyviai bus traktuojami kaip didvyriai, kovoję už istorinį teisingumą. Jų emocijos, tokios kaip baimė, taip pat ir išdavystės, greičiausiai bus atskleistos tiriant „atminties taškus“. Materialus palikimas, kaip antai siuvinėjimas kalėjimuose (vizitėlės), negali būti aiškinamas tik kaip „patriotiškas“ veiksmas (išryškėja jo komunikacinė funkcija, sudėtingi žmonių santykiai). Apibendrinant galima pasakyti, kad atminties taškų, kaip atminties konstravimo modelio taikant lyties priegą, pasitelkimas apsunkina partizaninio karo tyrimus, atskleidžia jo kompleksiskumą ir daugybines traumas.

Iš anglų k. vertė Dalia Cidzikaitė

Versta iš: Budrytė, Dovilė. 2021. Gender, War, and Remembrance: 'Points of Memory' in the Narratives of Women Participants in the Partisan War (1944–1953) in Lithuania

⁷ Terminus „radikalios masinės politinės prievartos situacija“ ir „esminis lūžis“ vartojo Goldbergas (Goldberg 2017: 56).

Literatūra

Ackerly, Brooke; True, Jacqui. 2010. *Doing Feminist Research in Political and Social Science*. New York: Palgrave Macmillan.

Altinay, Ayşe Gül; Pető, Andrea. 2016. Introduction: Uncomfortable Connections: Gender, Memory, War, A. G. Altinay, A. Pető (eds). *Gendered Wars, Gendered Memories: Feminist Conversations on War, Genocide and Political Violence*. The Feminist Imagination – Europe and Beyond: 1–20. London, New York: Routledge.

Åhäll, Linda. 2015. *Sexing War / Policing Gender: Motherhood, Myth and Women's Political Violence*. Popular Culture and World Politics. London, New York: Routledge.

Budrytė, Dovilė. 2016a. From Partisan Warfare to Memory Battlefields: Two Women's Stories about the Second World War and its Aftermath in Lithuania, *Gender and History* 28(3): 754–774.

Budrytė, Dovilė. 2016b. Points of Memory in the Narrative of a 'Mnemonic Warrior': Gender, Displacement, and the Anti-Soviet War of Resistance in Lithuania, *Journal of Baltic Studies* 47(4): 473–496.

Budrytė, Dovilė. 2018. From Masculine Heroism to Everyday Violence? A Gendered Perspective on the Partisan War in Lithuania, *Ethnologie française* 2: 243–252.

Clark, Gemma M. 2014. *Everyday Violence in the Irish Civil War*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Goldberg, Amos. 2017. *Trauma in First Person: Diary Writing during the Holocaust*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

Goldenberg, Myrna; Shapiro, Amy H. 2013. History of Feminist Theory and Gender Analysis of the Holocaust, M. Goldenberg, A. H. Shapiro (eds). *Different Horrors, Same Hell: Gender and the Holocaust*. The Stephen S. Weinstein Series in Post-Holocaust Studies: 11–15. Seattle, London: University of Washington Press.

Hirsch, Marianne. 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

Jankauskienė, Edita. 2014. 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas su Sovietų Sąjunga, G. Vitkus (sud.). *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*: 211–270. Vilnius: Eugrimas.

Jansson, Maria; Wendt, Maria; Åse, Cecilia. 2008. Memory Work Reconsidered, *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16(4): 228–240.

Jelin, Elizabeth. 2003. *State Repression and the Labors of Memory*. Contradictions 18. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kalyvas, Stathis N. 2006. *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge Studies in Comparative Politics. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Kaunietis, Romas (sud.). 2006. *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. V. Vilnius: Valstybės žinios.

Klumbytė, Neringa. 2020. Sovereign Pain: Liberation and Suffering in the Museum of Occupations and Freedom Fights in Lithuania, S. M. Norris (ed.). *Museums of Communism: New Memory Sites in Central and Eastern Europe*: 23–45. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

Langenbacher, Eric. 2008. Twenty-First Century Memory Regimes in Germany and Poland: An Analysis of Elite Discourses and Public Opinion, *German Politics and Society* 26(4): 50–81.

Leinarte, Dalia. 2016. Introduction: Silence in Biographical Accounts and Life Stories: The Ethical Aspects of Interpretation, M. Ilic, D. Leinarte (eds). *The Soviet Past in the Post-Socialist Present: Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies*. Routledge Approaches to History: 12–18. London, New York: Routledge.

Leydesdorff, Selma. 2011. *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Bloomington, Indianapolis, Ind.: Indiana University Press.

McDowell, Sara. 2008. Commemorating Dead ‘Men’: Gendering the Past and Present in Post-Conflict Northern Ireland, *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* 15(4): 335–354.

Mikelevičius, Laimis. 2013. Partizanų baudžiamoji praktika Varėnos krašte (1944–1952 m.), *Genocidas ir rezistencija* 1(33): 71–97.

Petersen, Roger D. 2001. *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*. Studies in Rationality and Social Change. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Pocius, Mindaugas. 2009. *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Raškauskas, Vytautas. 2019. Pamiršti Lietuvos šimtmečio herojai: savanoris Kazimieras Aleliūnas, *Bernardinai.lt* 1029. <<https://www.bernardinai.lt/2019-10-29-pamirsti-lietuvos-simtmečio-herojai-savanoris-kazimieras-aleliūnas/>> [žiūrėta 2021 08 03].

Rušėnienė, Lina. 2019. Tėvą nužudę budeliai dukterims uždraudė dalyvauti jo laidotuvėse, *Lietuvos rytas.lt* 04 07. <<https://www.lrytas.lt/gyvenimo-budas/likimai/2019/04/07/news/teva-nuzude-budeliai-dukterims-uzdraude-dalyvauti-jo-laidotuvese-9879981/>> [žiūrėta 2020 11 29].

Sajauskas, Justinas. 2011. Vizitėlės – pasipriešinimo liudininkės, D. Poškienė (sud.). *Vizitėlės pasipriešinimo liudininkės: iš Dominyko Akstino ir Justino Sajausko rinkinių*. Parodos katalogas: 3–4. Kaunas: Naujasis lankas.

Smolskutė, Žaneta. 2006. Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai, *Genocidas ir rezistencija* 2(20): 53–62.

Vaitkevičius, Vykintas; Petrauskienė, Aistė. 2019. *Lietuvos partizanų valstybė*. Vilnius: Alma littera.

Vilutienė, Aldona. 2013. *Laiko dulkes nužėrus... Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejaus kūrimo ir veiklos istorija, 1993–2007 m.* Marijampolė: Piko valanda.

Gender, War and Remembrance: 'Points of Memory' in the Narratives of Women Participants in the Partisan War (1944–1953) in Lithuania

Dovilė Budrytė

Summary

Building on the case studies of two women memory activists in Lithuania, this article sets out to build a model of gendered memory entrepreneurship. The article focuses on the oral testimonies and narratives of two former partisan messengers, Aldona Vilutienė (née Sabaitytė, 1931–2020), who created the first museum about the anti-Soviet resistance and the deportations carried out under Stalin in post-Soviet Lithuania, and Elena Žilvytienė (née Aleliūnaitė, 1925–2020), whose story (focusing on her father) was covered by the mass media in Lithuania in 2019. To better understand the processes of memory production, I chose to focus on women memory activists whose stories became known regionally and even nationally. In my view, a memory entrepreneur is a political actor who, as theorised by Elizabeth Jelin, has actively sought 'social recognition and political legitimacy of *one* [her own] interpretation or narrative of the past' (Jelin 2003: 33–34). To understand the processes of memory production, it becomes essential to study the ways in which memory entrepreneurs tell their stories and relate them to the dominant narratives about war and suffering.

Marianne Hirsch's approach, called 'points of memory' (Hirsch 2012), can empower the researcher to conduct gender-sensitive memory work, and analyse the stories told by women memory entrepreneurs. These points include photographs, artwork and personal items from places of suffering, and are 'points of intersection between past and present, memory and post-memory, personal remembrance and cultural recall' (Hirsch 2012: 61). This concept is useful for the study of how memory transcends the individual level and enters the collective (or public) realm, because it embraces both the geographical (spatial) dimension and the temporal dimension. Thus, the intersection of two important variables in

the workings of memory (space and time) is captured, and this helps to understand the power with which these objects penetrate 'the levels of oblivion' (Hirsch 2012: 61). Points of memory are also 'arguments about memory, objects or images that have remained from the past,' and they emerge in encounters between people (Hirsch 2012: 62). They help us to pay attention to everyday details and small material objects that are featured in women's stories but are often absent from national or regional meta-narratives.

Aldona's oral testimony was loosely structured on the two main themes of armed resistance and deportation, in addition to her activities as a memory entrepreneur. It included sections on imprisonment. In her story, I could detect two relevant points of memory: buttons worn by resistance fighters on their uniforms, and *vizitėlės*, prison art (pieces of embroidery) made by Lithuanian deportees in prison camps and places of deportation. These points of memory (especially pieces of embroidery) can currently be found in personal collections and deportation and resistance museums in Lithuania (including the Museum of Occupations and Freedom Fights). They are capable of arousing strong emotions and an immediate connection with the traumatic past among those who are familiar with everyday life in prisons and forced exile. It was extremely difficult to obtain appropriate buttons for partisan uniforms. Even dangerous tasks, such as obtaining and delivering weapons to the resistance fighters, pale in comparison to Aldona's memories of the buttons. Therefore, for Aldona (and perhaps for other messengers who were engaged in similar tasks), the buttons, simple, small objects, often retrieved during reburials of resistance fighters, have enormous potential to pierce time and space, and elicit feelings of insecurity and fear associated with their memories about the war. Furthermore, Aldona's oral testimony depicts the communicative function of *vizitėlės*. These artefacts were made to tell a story to relatives and friends about the fate of the women who made them.

In the story of Elena Žilvytienė (née Aleliūnaitė), images from nature, a yellow flower and wilted grass (she showed a photograph with a landscape at the site of her father's death), can be treated as points of memory, transcending time and triggering strong emotions every time she saw them or thought about them. Her father Kazimieras Aleliūnas was brutally murdered in 1944. Grim details about her father's death (which she associated with a yellow flower, symbolising separation, and wilted grass, symbolising death) featured prominently in Elena's oral testimony. Her decision to become a messenger was also linked to her father's death: she was expected to follow in his footsteps. Death, danger and betrayal featured prominently in her testimony about the partisan war.

Both testimonies reveal the complicated realities of Lithuania's partisan war, with betrayals and danger associated with the 'feminine' tasks of a partisan

messenger, such as finding buttons for partisan uniforms or delivering packages. These complexities and difficult moral choices that people who were alive during the partisan war had to make are absent from simplified public narratives about the period. Presented with a focus on the 'points of memory', stories about the partisan war resemble trauma narratives, punctuated with constant pain, fear and disillusionment (related to multiple betrayals), not stories of monumental heroism.

Gauta 2020 m. gruodžio mėn.